

Τα τοπωνύμια: ένα όχημα για το ταξίδι στο χρόνο

Εισήγηση από τη Βλαχοστέργιου Ευαγγελία σε ημερίδα του Μορφωτικού Συλλόγου

Η μελέτη του Αθανασίου Δουμακή για τα τοπωνύμια της Ραψάνης δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Θεσσαλικό Ημερολόγιο», στο τεύχος 66 του 2014, αλλά κυκλοφορεί και ως ανάτυπο από το Μορφωτικό Σύλλογο Ραψάνης. Ο συγγραφέας μας παρουσιάζει όλες τις εκδοχές του τοπωνυμίου της Ραψάνης, προσεγγίζοντας το από τη μυθολογική, την ετυμολογική και τη συγκριτική σκοπιά. Παρουσιάζει επίσης τοπωνύμια που αφορούν τα αλώνια του χωριού, τις βρύσες, τις πηγές, τα πετρογέφυρα, τους νερόμυλους, τα ρέματα, τα σπήλαια, τις στάνες, τους ιερούς ναούς, καθώς και έναν αλφαβητικό κατάλογο διαφόρων άλλων τοπωνυμίων, δίνοντας την ετυμολογία, τον γεωγραφικό προσδιορισμό τους και όποια άλλη πληροφορία θεωρεί απαραίτητη.

Μια λοιπόν ακόμη μελέτη για τη Ραψάνη έρχεται να προστεθεί στις ήδη υπάρχουσες, πολλοί από μας θα τη ρίξουν μια ματιά, άλλοι θα την προσπεράσουν, άλλοι θα αδιαφορήσουν, κάποιιοι θα την προσεγγίσουν με ενδιαφέρον, νομίζω όμως ότι όλοι κάποτε αντιμετωπίσαμε διάφορα ερωτήματα. Θα θέσω όμως τα ίδια ερωτήματα που έθεσα στον εαυτό μου:

- **Γιατί να με ενδιαφέρει το τοπωνύμιο του χωριού μου;**
- **Ποια ανάγκη το γεννά;**
- **Πως κάνει το ονομάτισμα ο άνθρωπος;**
- **Που και πως θα τα εντοπίσω; Που είναι καταγεγραμμένα;**
- **Ποια η σημασία ενός καταλόγου των μικροτοπωνυμίων του χωριού;**

(Διευκρινίζω βέβαια ότι αυτά τα ερωτήματα αφορούν οποιαδήποτε περιοχή)

Η διερεύνηση και μόνον του ονόματος Ραψάνη, αναγκαστικά μου δίνει πληροφορίες για την ιστορική διαδρομή του τόπου, και φωτίζει την πιθανή χρονολόγηση για την εγκατάσταση των κατοίκων. Την ακριβή ημερομηνία ίδρυσης του οικισμού, δύσκολα θα τη μάθουμε, διότι λείπουν οι ιδρυτές. Μέχρι σήμερα υποθέτουμε ότι είναι οικισμός του 7^{ου}, αν βασιστούμε στην κατάληξη –ιανη κατά την άποψη του Κ. Σπανού. Το 1996, ο Ολλανδός οθωμανολόγος Machiel Kiel σε ένα δημοσίευσμά του πρόσθεσε χάρτες, όπου σημείωσε την ύπαρξη της Ραψάνης το 1425 με 25-50 οικογένειες. Η πολύ σημαντική γραπτή μαρτυρία από τις δύο επιγραφές ανέγερσης του ναυδρίου του Αγίου Ιωάννη το 1544 και το 1546 επιβεβαιώνει την ύπαρξη οργανωμένης κοινότητας. Σύμφωνα πάλι με τον Machiel Kiel σε χάρτη του 1570 η Ραψάνη είχε 100-200 οικογένειες (500-1000 κατοίκους). Το νέο στοιχείο έρχεται από το οθωμανικό κατάστιχο του 1485, όπου σύμφωνα με την απογραφή των Οθωμανών η Ραψάνη είχε 43 νοικοκυριά, δηλαδή περισσότερους από 200 κατοίκους. Κομμάτι – κομμάτι το παζλ του ιστορικού χρόνου συμπληρώνεται με τα νέα στοιχεία, λείπουν όμως ακόμη πολλά κομμάτια, που μας προκαλούν να τα ανακαλύψουμε, κεντρίζοντας την περιέργεια. Διαπιστώνουμε τελικά ότι ταξιδεύοντας στο χρόνο με όχημα το τοπωνύμιο, μπορούμε να ικανοποιήσουμε τη βασική ανάγκη που όλοι έχουμε, να τοποθετήσουμε δηλαδή τον εαυτό μας σε έναν συγκεκριμένο χώρο.

(Σε ότι αφορά το δεύτερο ερώτημα: **ποια ανάγκη το γεννά**)

Ξεκινώντας από το χάρτη η οπτική απεικόνιση είναι μια κουκίδα μαύρη σε μια συγκεκριμένη θέση, στην πραγματικότητα όμως ξέρουμε πολύ καλά ότι, όταν επισκεφθούμε αυτή την κουκίδα, διαπιστώνουμε ότι σ' αυτόν τον τόπο έχει διαμορφωθεί ένα πλέγμα σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους και τον χώρο, όπου ξετυλίγονται εθνικά, κοινωνικά, πολιτισμικά, οικονομικά, θρησκευτικά, οικογενειακά, δρώμενα που διαμορφώνουν. Κατά τον Fernand Braudel «ένας πολιτισμός είναι πρώτα από όλα ένας χώρος». Αυτός λοιπόν ο χώρος είναι το σημείο στο οποίο δίνει ραντεβού η Γεωγραφία με την Ιστορία.

Η Γεωγραφία διαμορφώνει το φυσικό σκηνικό, στο οποίο ο ανθρώπινος παράγοντας με τις δραστηριότητες του, που ξετυλίγονται μέσα σ' αυτό το χώρο, επεμβαίνει και δημιουργεί τον περιβάλλοντα χώρο. Και ενώ η Γεωγραφία φροντίζει ο φυσικός σκηνικός χώρος να παραμένει αναλλοίωτος, ή να αλλάζει με πολύ αργούς ρυθμούς που εμείς δεν αντιλαμβανόμαστε, γιατί έχουμε την τάση να βλέπουμε τον κόσμο που μας περιβάλλει σαν να διαρκεί όσο η δική μας η ζωή, οι άνθρωποι έρχονται και παρέρχονται. Έχουν όμως φροντίσει να ονοματίσουν το χώρο γύρω τους, διότι πιστεύουν ότι οι επί μέρους μικρότοποι, όπου κινούνται στην καθημερινότητά τους θα πρέπει να έχουν ονόματα. Όπως δίνουμε ένα όνομα στο κάθε πρόσωπο για να το ξεχωρίζουμε από τ' άλλα, έτσι και ο κάθε τόπος, για τον ίδιο λόγο πρέπει να έχει ένα ξεχωριστό όνομα. Έτσι γεννιούνται τα τοπωνύμια, από τα οποία, άλλα υπάρχουν μέχρι σήμερα και παραδίδονται από τους ντόπιους στους

νεότερους από στόμα σε στόμα, επιβεβαιώνοντας την ανθεκτικότητα τους στο χρόνο, άλλα όμως έχουν χαθεί.

Εδώ αναλαμβάνει δράση η Ιστορία, διότι όπως είπαμε οι άνθρωποι έρχονται και παρέχονται, αλλά στο χώρο αυτό θέλοντας και μη, το παρελθόν και το παρόν διασταυρώνονται. Η Ιστορία λοιπόν θέλοντας να αποκαλύψει και να αναδείξει τις φυσικές και ανθρώπινες δυνάμεις που έδρασαν, αναζητά διαύλους για να φωτίσει το παρόν. Στο διάλογο που θα ανοίξει με το παρελθόν, θα συναντήσει εκτός των άλλων πηγών και τα τοπωνύμια. Οι λέξεις εμπεριέχουν γεγονότα και σαν ένα παζλ, του οποίου βέβαια λείπουν κομμάτια, συνθέτουν τα ιστορικά δρώμενα στον τόπο. Έτσι το τοπωνύμιο Καράβα παραπέμπει στο μύθο του κατακλυσμού και στη γέννηση της κοιλάδας των Τεμπών, η τοποθεσία Εύζωνοι στα μεθοριακά φυλάκια που οριοθετούσαν τα σύνορα Τουρκίας- Ελλάδας μέχρι το 1881, οι περιοχές με το όνομα Δημ. Γοβδελάς και Μιχ. Γοβδελάς παραπέμπουν σε λόγιους καταγόμενους από τη Ραψάνη (1780- τα μέσα 19ου αιώνα, το Αναβρυκό Δομούζα παραπέμπει στον αγωνιστή Θεμιστοκλή Δομούζα στην επανάσταση του 1878, τα ονόματα των σπηλαίων Βρυουσιλιού ή Λιακ' Τρύπα και Ρούτση σε ονόματα κλεφτών. Το Αντάρτικο στον εμφύλιο...

Αν επιχειρήσουμε τώρα να ανιχνεύσουμε τις **ανθρώπινες σχέσεις** μέσα σε μια παραδοσιακή κοινότητα, με στόχο τη διερεύνηση του τρίτου ερωτήματος: **Πως κάνει το ονομάτισμα ο κάτοικος του χωριού**, θα διαπιστώσουμε ότι οι άνθρωποι σ' αυτόν το χώρο συνήθως γεννιούνται, μεγαλώνουν και πεθαίνουν, γνωρίζονται πολύ καλά όλοι μεταξύ τους, έχουν έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα, η **σχέση τους με τη φύση είναι σχέση αλληλεγγύης**, εφόσον είναι άμεσα εξαρτώμενοι από αυτή. Γνωρίζουν λοιπόν τον τόπο τους σπιθαμή προς σπιθαμή, παρατηρούν τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του, και ονοματίζουν. Έτσι η μελέτη των τοπωνυμίων εκτός από πηγή πληροφοριών είναι παράλληλα αδιάψευστος μάρτυρας της σοφίας και της ακρίβειας με την οποία οι κάτοικοι δημιουργούν το τοπωνύμιο.

1. Παρατήρησαν την σχηματισμό ή την κλίση του εδάφους και ονομάτισαν την **Πλαϊνή**, την **Μεγάλη Ράχη**, το **Ίσιωμα ...**
2. Παρατήρησαν την παρουσία ή την απουσία του ήλιου και ονομάτισαν το **Ανήλιο**, τα **Προσήλια...**
3. Παρατήρησαν το χρώμα του χώματος και ονομάτισαν το **Ασπρόχωμα**, την **Ασπρόη**, το **Κόκκινο..**
4. Παρατήρησαν την βλάστηση, την παρουσία ενός ή πολλών δένδρων και ονόμασαν την πλατεία **Ιτιά** ενώ άλλες περιοχές τις είπαν **Φτέρη**, **Καστάνια**, **Παλιουριά...** Αν συγκεντρώσουμε όλα **τα φυτωνύμια** θα έχουμε πλήρη εικόνα για **την χλωρίδα της** περιοχής που περιλαμβάνει την φτέρη, την ιτιά, το πουρνάρι, τον πλάτανο, τα παλιούρια, την κουμαριά, τον κέδρο, την καστανιά την καλαμιά, το καραγάτσι, την καστανιά, την οξιά, τη γκορτσιά, τα βούζια.
5. Εντόπισαν τις πηγές ή παρατήρησαν την οποιαδήποτε μορφολογία του εδάφους σε σχέση με το νερό και έδωσαν **τα υδρωνύμια**, **Μπάρα**, **Γαστέρνα**, **Ξερόλακας**, **Σμίξη**, **Περαταριά**, **Βαρκά ...** και άλλα που αναφέρονται στις βρύσες, στις πηγές, στα πετρογέφυρα, στους νερόμυλους, στα ρέματα. Όλα μαζί μαρτυρούν την αφθονία των νερών και τον πλούσιο υδροφόρο ορίζοντα, που τώρα πια δεν υπάρχει.
6. Ήξεραν τους ιδιοκτήτες ή τις οικογένειες και ονομάτισαν: βρύση Βαρσάμη, Ράχη του Μήλια, Παπαντωνάτικα...
7. Διαμόρφωσαν τη δική τους θρησκευτική γεωγραφία επιλέγοντας ένα δικό τους κατάλογο αγίων, στους οποίους αφιέρωσαν τις εκκλησίες και τα εξωκλήσια. Η περαιτέρω λαογραφική έρευνα για τα ναωνύμια μας αποκαλύπτει ότι η θεϊκή παρουσία είναι ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες για την οργάνωση του χώρου. **Ο οποιοσδήποτε άγιος δεν πάει σ' οποιονδήποτε τόπο.** Οι εκκλησίες, τα μοναστήρια και τα εξωκλήσια είναι ριζωμένα στα τοπία τους, γιατί η επιλογή της θέσης τους υπαγορεύεται από αρχαίους κανόνες, καταγραμμένους στο υποσυνείδητο των ανθρώπων. **Το νερό** μαζί με τη **θέα**, **το δένδρο** και τον **υπερνωμένο τόπο** καθορίζουν το που θα κτιστούν τα εξωκλήσια και τα μοναστήρια. Το νερό στην πρωτόγονη σκέψη, αφού κυλάει, είναι «ζωντανό», χαρακτηρίζεται από δύναμη, εμπεριέχει ιερή αξία και είναι πολύτιμο -αντίληψη αποδεκτή και από το χριστιανισμό- Γιαντό οι δράκοντες και τα φίδια (εμβλήματα του νερού) βρίσκονται πάντα κοντά σε νερά τα οποία ελέγχουν. **Όπου συνήθως υπάρχει ιερό κτίσμα υπάρχει και νερό.** «**Τα πάντα πλήρη θεών**» κατά τον Θαλή τον Μιλήσιο. Η **Αγία Παρασκευή των Τεμπών** και η **Αγία Παρασκευή** στο Ανήλιο, συνδέονται με το νερό που αναβλύζει από τη γη. Τα εξωκλήσια που είναι

αφιερωμένα στο όνομά της είναι χτισμένα πάνω ή δίπλα σε πηγή. Η δρακοντοκτόνος αγία Παρασκευή, απομακρύνει τα δαιμονικά που συνήθως συχνάζουν σε πηγές, πηγάδια... αλλά παράλληλα εξασφαλίζεται με την προστασία της, η πρόσβαση όλων των ανθρώπων της κοινότητας στο νερό.

8. Επιπλέον, η περεταίρω έρευνα για το ναωνύμιο «Άγιο Θεόδωρο» σε λαϊκές παραδόσεις, παροιμίες, λαϊκές αφηγήσεις, συναξάρια και ιστορικές πηγές, δείχνει ότι ούτε η επιλογή της θέσης είναι τυχαία, ούτε η επιλογή των δύο αγίων. Οι δύο στρατιωτικοί άγιοι, Θεόδωρος ο Στρατηλάτης και **Θεόδωρος ο Τήρων**, με την πολεμική παρουσία τους δίπλα ή πάνω στα δυναμικά άλογά τους, αποτελούσαν εθνική παρηγοριά στα χρόνια της Τουρκοκρατίας για τους καταδιωκόμενους. Οι λεηλασίες, οι βιαιοπραγίες και οι εξισλαμισμοί, καθιστούν τον 17^ο και 18^ο αι. πολύ κρίσιμους για τον ελληνισμό, γιατί δοκιμάζεται η πίστη των υπόδουλων Ελλήνων. Επιπλέον οι τρομερές επιδρομές με φοβερές λεηλασίες από Τουρκαλβανούς στη Λάρισα, στην Αγία στον Τύρναβο και στη Ραψάνη το 1757,1759,1765,1766,σκορπίζουν το φόβο. Το θρησκευτικό συναίσθημα χρειάζεται τόνωση, ενθάρρυνση, γι' αυτό ευσεβείς μοναχοί με ισχυρή προσωπικότητα, αναλαμβάνουν να εμψυχώσουν τον ελληνισμό. Αναζητούν ησυχαστήρια σε ορεινά μέρη, γιατί η ερημιά και το μεγαλείο του φυσικού περιβάλλοντος υποβάλλουν την παρουσία του θείου. Ένας από αυτούς είναι και ο όσιος Διονύσιος Ολύμπου, ο οποίος περιηγείται σε χωριά του Ολύμπου της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας (Ραψάνη και Ζαγορά) και χτίζει εκκλησίες, (σύμφωνα με την επιγραφή το μοναστήρι είναι χτισμένο στα 1778).

Για το τέταρτο ερώτημα που είναι περισσότερο πρακτικό (**Που και πως θα τα εντοπίσω; Που είναι καταγεγραμμένα;** χρειαζόμαστε έναν μεγεθυντικό φακό για να πλησιάσουμε τον μικρόκοσμο της περιοχής στον χάρτη. Θα τα αναζητήσει ο κυνηγός, ο πεζοπόρος, ο φυσιολάτρης, ο ορειβάτης. Παράλληλα, μια διαθήκη του παππού που ανοίγει και αφήνει στο γιο, στην κόρη, στα εγγόνια κληρονομιά τα χωράφια στα Κατράτσια για παράδειγμα, μια δικαστική διαμάχη για τα χωράφια στα Καλύβια, οι τίτλοι που πρέπει να καταχωρηθούν στο κτηματολόγιο, τα έγγραφα που χρειάζονται για τις επιδοτήσεις από διάφορα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα ζωντανά, φέρνουν τα τοπωνύμια στην επιφάνεια. Τότε μας παραξενεύουν, μας αιφνιδιάζουν, μας φέρνουν σε αμηχανία και βάζουν το βασικό ερώτημα: **που βρίσκονται; πως θα φθάσω εκεί;**

Πολύτιμος βοηθός η βιωμένη εμπειρία των ντόπιων, του **καλλιεργητή, του κτηνοτρόφου**. Αυτό κάνει στην παρούσα μελέτη και ο συγγραφέας, ο οποίος εκτός από τις γραπτές πηγές έχει ως πηγή τους ντόπιους κατοίκους Α. Σδούγκα, Λ. Δούρο, κτηνοτρόφους και Η.Παπακώστα, Γ. Χτενά, και Θ. Κουκουμπλιάκο Να ισχύει άραγε η παρατήρηση του Fernand Braudel ότι **«το βουνό είναι ο κατεξοχήν συντηρητής του παρελθόντος»;**

Για να απαντήσουμε στο τελευταίο ερώτημα: **Ποια η σημασία ενός καταλόγου των μικροτοπωνυμίων του χωριού;**

διαπιστώνουμε, ότι η μελέτη των τοπωνυμίων είναι μια ανεξάντλητη δεξαμενή πληροφοριών για την Ιστορία, τη Γεωγραφία, τη Γεωλογία, τη Λαογραφία, την Ετυμολογία, τη Γλώσσα. Βοηθούν στη διαλεύκανση της χρονολόγησης για την εγκατάσταση των κατοίκων, ιδιαίτερα, όταν δεν διαθέτουμε αντίστοιχες γραπτές μαρτυρίες, δια φωτίζουν για την οργάνωση του χώρου και τις παραγωγικές δραστηριότητες του παρελθόντος.

Ο Αντώνιος Μηλιαράκης (1841-1905), αυτοδίδακτος γεωγράφος, που ασχολήθηκε εντατικά με τα τοπωνύμια, καταγράφοντας τα γεωγραφικά ονόματα της Ελλάδας, τα θεωρεί **«ζωντανά μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας και της γλώσσας»** αποκαλώντας τα: **«επιγραφαι, γεγλυμμένα επί του εδάφους»**, (ένα λεξικό χαραγμένο στο έδαφος).

Νομίζω λοιπόν ότι η έρευνα των τοπωνυμίων παραμένει ανοικτή, προκαλώντας τους ειδικούς ερευνητές και όχι μόνον. Πιστεύω ότι είναι πρόκληση και πρόσκληση για τη μαθητική και εκπαιδευτική κοινότητα του Δήμου Κάτω Ολύμπου, στο πλαίσιο της Τοπικής Ιστορίας.

Βιβλιογραφία

ΤΟΠΙΟ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Λιγνάδης Τ. (1996). Το μυστήριο ,το κάλλος και η ιθαγένεια του τοπίου. Αθήνα: Ακρίτας.

Οικολογία και επιστήμες του περιβάλλοντος. Επιμέλεια Μοδινός Μ., Ευθυμιάδης Η. (1998). Αθήνα ΔΠΠΕ.

Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και πρόσληψης του τοπίου.(2005).Επιμέλεια Π. Δουκέλλης. Αθήνα: Εστία

Braudel F. (1990). *Η Μεσόγειος*. Αθήνα : Αλεξάνδρεια.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

- .Κυριακίδου-Νέστορος Α.(1989).*Λαογραφικά Μελετήματα* Ι. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α
.Κυριακίδου-Νέστορος Α.(1993).*Λαογραφικά Μελετήματα* ΙΙ. Αθήνα: Πορεία
Λουκάτος Δ. (1981). *Τα καλοκαιρινά*. Αθήνα: Φιλιππούτη.
Λουκάτος Δ. (1982).*Τα φθινοπωρινά*. Αθήνα: Φιλιππούτη.
Λουκάτος Δ (1985).*Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*. Αθήνα: Φιλιππούτη.
Μερακλής Μ.(1998) *Κοινωνική συγκρότηση*. Αθήνα: Οδυσσέας.
Νιτσιάκος Β.(2004). *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*. Αθήνα: Οδυσσέας.
Νιτσιάκος Β.(1997). *Λαογραφικά Ετερόκλητα*. Αθήνα: Οδυσσέας
Σεφέρης Γ. (1974). *Δοκιμές*. Τόμος Β'. Αθήνα: Ίκαρος.
Σκουτέρη-Διδασκάλου Ε. (2003). *Δια-κρίσεις*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
Πολίτης Ν. *Παροιμίες και παραδόσεις του ελληνικού λαού*.

ΙΣΤΟΡΙΑ

- Αρχαιολογία, τεύχος 65, *Τα κρυφά καταφύγια του βορειοελλαδικού ελληνισμού στην πρόωμη τουρκοκρατία*. σελ. 17-21.
Αρσενίου Λ. (1985). *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*.. Επικαιρότητα.
Βακαλόπουλος Α. (1976). *Ιστορία Νέου Ελληνισμού*. Τόμος Β', σελ. 225-232. Θεσσαλονίκη.
Γεωργιάδης Ν.(1995). *Θεσσαλία*. Λάρισα: Έλλα.
Κοντογιώργης Γ. (1982). *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*. Αθήνα: Νέα Σύννορα.
Λεοντσίνης Γ. (1996). *Διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα.
Παλιούγκας Θ.(2001). *Η Θεσσαλία στο οδοιπορικό του περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή(1668)* Λάρισα: Λ.Ι.Μ.Λ.
Μήτα Δ. (1997) *Απολογία για τον μύθο*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
Χατζηφώτης Ι.Μ. (2002) *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων στην Τουρκοκρατία*,Αθήνα: Παπαδήμα
Claude Levi Strauss. (1977). *Άγρια σκέψη*. Αθήνα: Παπαζήση.
Mircea Eliade.(1981) *Πραγματεία πάνω στην ιστορία των θρησκειών*. Αθήνα: Ι. Χατζηνικολή.
- ## **ΡΑΨΑΝΗ**
- Σπανός Κ. (1982) *Το κατάστιχο του Αγίου Αθανασίου της Ραψάνης 1778-1889*, Λάρισα
Σελίδες από την ιστορία της Ραψάνης,(1997) Πρακτικά Α' Ιστορικού Συνεδρίου
Παρίσης Γ. (1998) *Η Ραψάνη*, Λάρισα